

Илија Николић

НЕПОЗНАТА ПИСМА ЉУБЕНА КАРАВЕЛОВА

Добротом госпође Марије, удове покојног професора Радослава Петровића, добили смо пет досад непознатих писама истакнутог бугарског политичара и књижевника Љубена Каравелова (1835—1879). Писма су сачувана у оставштини пок. Петровића, који је и сам, пред крај живота, намеравао да их објави.

Прва четири, написана у Букурешту (1869—1873), упућена су нама непознатом лицу. Може бити да је његово име било утиснуто на ковертама писама, које, на жалост, нису сачуване, или су, пак, та писма поверљивом поштом конспиративно одашиљана. Кома су могла бити упућена? Посредни одговор на то питање дао нам је сам Каравелов у трећем овде по реду писму, од 29. априла 1873, упућеном „Поштованом Господину“, кога моли за суодговорност и помоћ у започетом делу бугарског ослобођења . . . „коме је управо интереса миле нам Србије, смрћу незаборавимог пријатеља народности наше г. Блазнавца, *поверена*“ (подвукао И. Н.). Није нам било тешко присетити се да је то поверење после смрти Миливоја Петровића Блазнавца, председника владе и министра војске у Србији, указано било министру-президенту др Јовану Ристићу. Одгонетање ове личности помогло нам је да претпоставимо да је и следеће, четврто писмо, од 12. јуна 1873, њему упућено, јер се у писму Каравелов жали да га дотични није удостојио одговора на писмо које нас суштином и важношћу садржаја упућује на претходно. Претпостављамо да су та два писма садржајно међусобно повезана, а пошто се, по нашем мишљењу, тичу др Јована Ристића, могуће је претпоставити, с обзиром на идеје и радње које се у њима покрећу, да су и два претходна њему упућена. Пето писмо написао је своме шураку Настасу Петровићу.

Приложена писма значајна су за сагледавање и употпуњавање идеолошког и политичког опредељења Љ. Каравелова у етапи његовог осетног приближавања личностима и идејама српске либералне странке на власти, користећи их за остварење племенитих циљева ослобођења бугарског народа од вековног ропства. Присутно сазнање устаника да се бугарски народ може ослободити ропства пре свега сопственим снагама, уз истовремену помоћ са стране — а не обратно, може се видети и у првом писму, из којег се јасно сагледава идеја Љубена Каравелова о стварању *југословенске федерације*. Указујући на интервенције представника русофилске партије старих (Добродетелне дружине) при штампању и измени текста његовог Огласа за лист „Отечество“, он нас упућује, ко зна по који пут, на сазнање да се свеукупност његове бли-

ставе личности може да сагледа само кроз цело његово богато дело и засстало наслеђе.*

1.

Љ. Каравелов јавља [др Јовану Ристићу, министру-председнику српске владе(1)] о свом доласку у Букурешт и о двама бугарским партијама у њему. За свога боравка у Београду оставио је рукопис Огласа да се штампа. Под утицајем руског конзула, текст је у делу где се говори о југословенској федерацији битно измењен; његово име злоупотребљено. Намерава да покрене свој лист, да путује у Браилу и др.

Поштовани Господине!

Пре недељу дана сам стигао у Букурешту,¹ јербо сам се бавио мало у Гјургево. Вам је познато да у Букурешту има две бугарске партае, то су партија народна (млади) и партија руска (стари).² С младима може да се ради, они су људи паметни и скоро се слажу с човеком, којим представи резони и факти. Али са старима је немогућно да ради човек, то су људи кои слепо вере у свашта руском конзулу у Букурешту.³ Кад сам ја долазио у Београду, ја сам оставио да наштампају

* При писању ових бележака користио сам се, између осталих, и овим делима:

Дочо Леков, Л. Минкова и Цв. Унджиева: *Из Архива на Любен Каравелов*. Ръкописи, материали и документи. Издание на БАН. Софиа, 1964. Стр. 709. 8°.

Михаил Димитров: *Публицистиката на Любен Каравелов*. Издание на БАН. Софиа, I, 1957. Стр. 688, 8° и II, 1965, 561, 8°.

Михаил Димитров: *Любен Каравелов, биографија*. Издание на БАН. Софиа, 1959. Стр. 408, 8°.

Л. В. Воробъов: „Виенският“ кореспондент на в-к „Голос“ (1867—1868) (Към въпроса за формирането на револуционно-демократичния мироглед на Любен Каравелов. Литературна мисъл, Софиа, I/1957, бр. 6, стр. 83—88.

Илија Конев: *Изследване върху идеологията и револуционната дейност на Любен Каравелов*. (Никола Кондарев. Идеологията на Любен Каравелов, Софиа, 1957). Септември, XI/1958, Софиа, бр. 1, стр. 167—175.

Илија Конев: *Връзките на Васил Левски с Христо Ботев и Любен Каравелов*. Велик и безсмртен. Пловдив, 1963, стр. 94—95.

Дочо Леков: *Любен Каравелов през погледа на един съветски изследовател* (Лев В. Воробъов). Литературна мисъл, Софиа, VIII/1964, 3, стр. 154—160.

Джорже Игњатович: *Србските другари на Любен Каравелов*, Белград, 1957. Стр. 3—14. 8°.

Джорже Игњатович: *Любен Каравелов и србското общество*. Ниш, 1969, 399, 8°.

Др Ђорђе Игњатовић: *Политичке везе Љубена Каравелова са Србима*. Београд, 143—164. Отисак из Историјског часописа XVI—XVII, Београд, 1970.

¹ Дакле, 23(24) јуна 1869.

² Партија старих (Добродетелна дружина, Българска добродетелна дружина, Комитет на „старите“), друштвено-политичка, русофилска организација богате трговачке бугарске емиграције у Румунији, у Букурешту, основана још 1854. Њен програм био је: ослобођење бугарског народа од турског ропства мирним путем.

Партија младих је револуционарно-демократска организација бугарске омладине у земљи (Васил Левски и др.) и у емиграцији (Христо Ботев, Љубен Каравелов и др.). То је Български револуционен централен комитет (БРЦК) (1869—1876).

³ Барон Г. Офенберг.

оглас (што сам Вам читао), но кад сам се вратио овамо, имам шта видети! Мој оглас измењен, там где је стојало *Југославија*, они написали *славство*; там где ја кажем *југославјанска федерација*, они написали *славјански сојуз*; и много још друго. Крoме тога они су подписали мое име кад је било говорено да се подпише један из них. Даклем ја нисам мого да се сложим с ними; не могу ја бити оруђе рускаго конзула и да радим то, што је противно моима начелима.⁴

Ја мислим да почнем издавати лист за себе⁵ а том што бог да. То је и боље. Напишите поскоро шта да радим. Ја сам разговарао с г. Магазиновићем⁶ и он одобрава мој план.

Ваш Љ. Каравелов

Букурешт 1869

Јулија 1.

Ову недељу мислим отпутовати вѢ Браила, јербо там ће бити скупштина.⁷ Данас или сутра ћеду се састати наши букурештски бугаре и ја ћу вам јавити шта смо израдили. Отговорете ми поскоро што се тиче новине⁸ шта да радим. За сад ја радим своје и имам успеха — реч има више утицаја него новине, али и то и друго треба.

8. Јулија 1869.

2.

Захваљује се [др Јовану Ристићу(1)] на примљеним дукатима. Обавештава га о раду, програму и циљевима бугарске сарадње са Србијом. О скупштини Комитета, о листу „Свобода“ и чланку „1820. година“ у њему. Моли да се у Букурешту српски пасоши издају и Бугарима. Јавља о одласку за Београд турског шпијуна, Грка Николаиди-ефендије. Моли дописе из Београда за лист „Свободу“ и тражи Рјечник Вука Караџића, без којег је као без руке.

Господине!

Захваљуем за љубов коју сте имали кам мене, и надам се да докажем тврде скоро, што нисте се превариле. 50 \$ сам примио.⁹ Простете што нисам ви отма отговорио, узрок томе је било, што сам имао

⁴ Каравелов је написао Оглас (Објавление) за „Отечество“, лист партије старих, који је требало да покрене. И Програм који је написао за тај лист измењен је, а његово име злоупотребљено. То га је нагнало да се својим Огласом (Објавлением) штампаним у листу „Народност“ II, бр. 31 од 6. јула 1869, одрекне тог огласа и програма, који су били измењени и прилагођени калупу представника старих, Христа Георгијева и компаније (Види: Михаил Димитров, *Публицистиката на Любен Каравелов I*, Софија, 1957, стр. 512—513, и бр. 108, 109, 115, 116, и Джорже Игњатович, *Србските другари ...*, стр. 14, Белград, 1957, и *Политичке везе ...* Београд, 1970, стр. 143—164).

⁵ „Свобода“, вестник политически и книжевни, бр. 1, 7. новембар 1869.

⁶ Коста Магазиновић, српски конзул у Букурешту.

⁷ Први састанак Уједињене омладине Бугарске.

⁸ „Свобода“.

⁹ Види: Др Джорже Игњатович, *Любен Каравелов и србското общество*, Ниш, 1969, стр. 207.

врло много послова и што сам отлазио у Браилу. Наш комитет¹⁰ се опет склопио и ради успешније, него што је радио пре. Програму ћу вам послати наштампану, а сад хитам да ви јавим ово: 1) Комитет је дужан да ради с Србима као с своима рођенима браћама и да држи едног свог човека у Београду, кој ће држати савети, с киме треба шта да се ради и как да се рад(и); 2) Книжевно дружество¹¹ кад треба мора употребити свои капитали за народни рев. цели; дружество има сад 400.000 фран. капиталу; комитет је изабрао мој лист¹² за свој орган; 3) ја сам упономочен да радим с Србиом. Ево и све што могу вам јавити да је израђено досад. 9-г марта ће бити опет собраније и биће свршено све, па онда ћу ви послати и устав дружства и све решења. Ја ћу гледати да дођем у Београду на дан на два да ви разкажем све изустно, ербо може да се случи свашта.

Допада ли ви се „Свобода“? Ја мислим да ви се је допао чланак „1820 година“?¹³ Ви ћете врло добро израдити ако напишете г. Цукићу¹⁴ да дае пашпорти бугарима, ербо овим наши народности се сближавају све боље и боље. Сачувствије треба сејати и љубов, а не охлаждавати ови два народа један к другоме. Ја барем тако мислим, а ви радите то што мислите да је корисно.

Још један шпион одлази у Београду, па после у Босни, а овај шпион је грк Николаиди ефенди.

Кажете коме треба да пише дописа изъ Београда за „Свобода“. Шиљајте ми „Световид“, „Видов-дан“ и „Српске новине“.

Молим да ми пошаљете „Ријечник“ Вука Караџића,¹⁵ ербо без њега сам као без руке.

Ваш Љ. Каравелов

9. Марта 1870.

3.

Јавља [др Јовану Ристићу(1)] о неповољним последицама смрти бугарског револуционара Васила Левског, обешеног у Софији 18. II 1873, о намерама да и даље ради на ослобођењу своје земље по ранијем програму, у садејству са Србијом. Зато му се и обраћа за сагласност у одговорности извођења подухвата. Изгледу су да ће поново на једну годину бити изабран за председника бугарских народних представника. Моли га, стога, да му јави може ли се и даље примити те почасту или не, јер без његове моралне и материјалне помоћи он не може остати.

¹⁰ Комитет младих.

¹¹ Българско книжново дружество — научно и књижевно друштво, основано у Браили ујесен 1869. (Председник: Марин Дринов; чланови: Васил Друмев, Васил Д. Стојанов.) Друштво је основала група младих револуционарно-демократски настројених бугарских емиграната у Румунији.

¹² „Свобода“.

¹³ Чланак вероватно из пера самога Љ. Каравелова.

¹⁴ Коста Цукић (1826—1879), српски дипломатски агент у Букурешту.

¹⁵ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*. У Бечу, 1852, стр. 862, 80.

Букурешт, 1873. Априлија 29.

Поштовани Господине!

Последњи софијски неповољни догађаји¹⁶ произвели су за један момент не малу реакцију у народу бугарском, а особито код његових вођа. Ови последњи, клонувши у први мах духом, ободрише се у свом смелом предузећу пробуженом свешћу народа, који одпочето дело побољшања садањег несносног стања на полуострву балканском жели да што пре оствари. Мени са свију страна Бугарске стижу несумњиви гласови који ме у овоме уверавају и обнадежавају, да се можемо повољном успеху надати ако узхтем будемо по дојакшоњем нашем узајамном и Вама познатом програму искрено и својски радити. Ја сам готов да продужим отпочето дело, али његове велике последице и грдну одговорност не могу на себе узети пре него што се споразумем с Вама, коме је управо интереса миле нам Србије, смрћу незаборавног пријатеља народности наше г. Блазнавца,¹⁷ поверена.¹⁸

По овоме дакле како ће се идућег месеца на састанку наших народних представника, — којих број биће колико је могуће више ограничен, да не би у противном случају снимање других на себе обратили, — председник бирати, и како је, бар за сада, сав изглед, да ће ме они позвати да поверено ми председништво још на једну годину задржим, то ради мога правца у овом смотрењу, молим да ми изволите на знање дати:

1) могу ли се такве почести и за даље примити, или да такву понуду одбијем, које би учинити морао, кад Вам неби политична обстојателства дозволила да по нашем до садањем програму радимо; 2) Ја не могу остати без Ваше моралне и материјалне помоћи, јербо сам се доста измучио. Нека ми одговори Стојан Бошковић.¹⁸ Не отговарајте ми преко г. Цукића.

С поштовањем Ваш
Љ. Каравелов

4.

Понова пише [др Јовану Ристићу(!)] и жали се што га овај није удостојио одговора на претходно писмо (29. април 1873). Одговара му на писмо упућено Кости Цукићу, дипломатском агенту у Букурешту у вези са својим објављивањем књиге бугарског устаника Панајота Хитова: *Моето пџуване по Стара планина* . . . Објавили су ту књигу како би стали на пут туркоманској пропаганди упереној против сарадње Срба и Бугара. Књига је постигла свој циљ у народу бугарском, и они који њену појаву нападају нису одани синови бугарског народа.

¹⁶ Смрт Васила Левског и других бугарских револуционара у Софији фебруара 1873.

¹⁷ Миливоје Петровић Блазнавац (1824—1873), министар војске у Србији.

¹⁸ Др Јован Ристић (1831—1899), председник владе у Србији.

¹⁹ Стојан Бошковић (1833—1899), професор историје на Великој школи и министар просвете.

Многопоштовани Господине,

Ви ме нисте удостоили ни посредног, ни непосредног одговора на моје писмо, које сам се осмелио писати Вам у интересу народа бугарског, према коме уверен сам да сте, као и цео народ српски, братски расположени. Садања политична обстојателства, мислим, едни су узрок, што ме самом себи остављате.²⁰ У таквом за мене тешком и непријатном положају савест ми моја налаже, да вас више не узнемирујем и да нашем народном предузећу, у колико од мене и од моје маленкости зависило буде, по могућству мојих слабих сила још за које време помогнем, да се садашње жалостно стање ствари [на] полуострву балканском, ако је могуће поправи.

Ја нисам рад да Вам о моим писмама досађуем, али за сад дужан сам да Вам одговорим на Ваше писмо, које сте овдешном заступнику г. Цукићу писали због Панајотове књиге.²¹ Мени је г. Цукић дао прочитати Ваше писмо, на које ради бољег и истинитијег објаснења имам чест јавити Вам, да сам поменути књигу печатао у подпуном споразумлењу с Панајотом, од кога сам и новчану помоћ добио. Панајот није имао никаквих личних интереса, да своју књигу сад печата, а исто тако ни ја нисам то учинио за какви свои лични или материјални користи. Ако сте рад да знате истину, то ћу вам казати да смо ми силом обстојателства принуђени били да то учинимо у цели: да зараније на пут станемо туркоманској пропаганди, кои је задатак да Србе и Бугаре завади, и Србе представити не као ослободитеље већ као завојеваче бугарске. (Гл. „Турција“, „Право“ и др.).

Ја имам већ доказа да Панајотова књига одговара своме задатку. Изнутрености Бугарске одазвали су ми се више њи у име народа: „да сами себи помогнемо па ће нам и Бог помоћи“ и да без Србије ништа не предузимамо што би се животног питања наше тужне отаџбине тичало. Главна цел сада по неволи постигната је, и мени је одвећ драго, што Вас могу уверити да та књига налази братског отзива у нашем народу и да је далеко од онога што неки у њој виде некаква открића разних народних људи и подробног описа стратегичких места. Ни едним ни другим не може се наш непријател ползовати, а о овоме Панајот ће вас моћи нај-боље задовољити. Нај-после, што неки од наши овдашњи Бугара (као што је Вас г. Цукић известио) по своји лични побуди Панајотову књигу осуђују, уверавам Вас, да народ бугарски на њи никакву важност и надежду не полаже, и ја се надам да ће их поред њихове неперепоручителне прошлости и скоро наша будућност изобличити као такве, кои нису своме народу искрено одани.

Ово су назори народа бугарског кога сам и ја искрена частица.

Препоручујем се с народом бугарским вашем братском старању и свесрдно благодаречи Вас на вашу добру вољу која Вас одушевљава у свима нашим народним пословима, чест ми је назвати се Ваш

Бук. 12. јуна 1873. г.

понижни поштовател
Љубен Каравелов

²⁰ Последиче смрти Васиља Левског и промене политичких односа између српске и турске владе.

²¹ Панајот Хитов, *Моето пџтуване по Стара планина...*, 1872.

5.

Каравелов се јада своме шураку Настасу Петровићу, који зна узрок његовом напуштању политичке каријере и издавању листа „Знание“. Но, друга су времена настала и Бугари га моле да се политизира. Због тога моли да му се са српског надлежног места јави: може ли радити по раније израђеном програму, и да ли ће му се за то дати обећани новац.

Настасе!²²

Ти знаш узрок зашто сам ја напустио политичну каријеру и зашто сам почео издавати „Знание“.²³ Но данас су настале друге околности и ја морам променити милост божју (!),²⁴ јер се друкче не може. Са свију страна нашег бугарског свијета се чује да се без мене не може и да ја морам да продужим свој политични рад и т. д. Но ја сам ти писао већ да сам узео ортака и да сам увеличио штампарске потребе. Даклем? Шта да радим сад? Моје је стање врло рђаво. Ти мораш да израдиш једно шта. Да идеш код кога треба (можеш да идеш и у Крагуевцу) и да тражиш да ти се одговори на ова два, само два питања:

1) Могу ли радити по ону програму, која је била преднацртана још кад сам дошао у Букурешт; 2) Хоће ли ми се дати обећана сума новца? Ти и сам знаш да сам ја за 1873 г. добио само 200 \$²⁵, нима 400, а за 1874. ни паре. Даклем ја захтевам 200 \$ стари дуг кој ми је обећан. За народ треба нама, а није толико, колико и за друге године. Ако ти кажу „да“, то треба да ми се проводи одма стари дуг, да би могао вратити ортаку негови 2000 \$ [!], и да отпочнем рад, а ако кажу „не“, ти ме извести одма, зашто време пролази. Све то мора бити решено одма, јербо ја морам се решити или на едно или на друго.

Љ. Каравелов

р. с. Поздравља те и моли Мсуљахм мешина(!)

Ја би дошао и сам у Србији, но за сад не ми је могућно. Ако ја не почну да радим оно, што сам радио толике године, то ништа не може бити. Не мисли да се фалим.

К ПИСЪМАМ Љ. КАРАВЕЛОВА

Печальная судьба постигла переписку Лjubена Каравелова. Неприятелы обобрали её при его жизни, а друзья и сотрудники разметали остатки после его смерти, а была она обширна и драгоценна для ознакомления с болгарским народом и с личностью самого автора. Только незначительная часть этой переписки попала в печать. Поэтому

²² Настас Петровић, брат Наталије Каравелов, жене Љубена Каравелова.

²³ „Знание“, вестник. Букурешт (1875—1876).

²⁴ Нечитко.

²⁵ 20 дуката вредело је око 65.100 гроша.

каждое найденное и еще необъявленное письмо вызывало интерес ученых и публицистов.

Мы надеемся, что и наши пять необъявленных писем привлекут к себе внимание ученых. Они укажут вновь на исполинскую личность Лубена Каравелова в эпоху борьбы болгарского народа за освобождение от турецкого ига. Написаны они были в Бухаресте в период 1864—1874 годов и посланы заслуживающим доверие сербским личностям в разгар важных подготовок к вооруженному восстанию. В них видна сложность и взаимоотношение посторонних влияний на подготовительные действия к восстанию, а кроме того раскрывается идейная и политическая позиция Каравелова по вопросу создания югославской федерации — той визии будущего общественного строя балканских народов к которому стремились и за который боролись лучшие сыны наших народов.

Как эхо этой борьбы, как завет нынешним и будущим поколениям, звучит и теперь в наших сердцах актуальная мысль Каравелова, выраженная в письме от 9 марта 1870 года: „Надо развивать между двумя этими народами (сербским и болгарским — Прим. И. Н.) разумение и любовь а не охлаждение их отношений.“

И. Николич